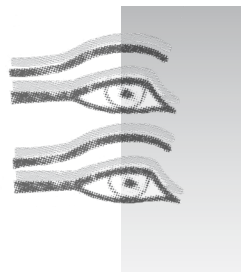

Múltunkból

2021-ben ünnepelte 90. születésnapját szakmánk két meghatározó szakembere,
Katsányi Sándor és Papp István.

Erre az alkalomra tisztelőik közös köszöntő kötetet állítottak össze megemlékezésekből és tudományos közleményekből számukra, amelyet a Magyar Könyvtárosok Egyesülete adott közre.
(Lapunknak ebben a számában Tóth Máté ismerteti a művet.)

A kötet írásából kirajzolódik Katsányi Sándor és Papp István párhuzamos életútja. Amellett, hogy közeli jóbarátok, szakmai pályafutásuk több ponton találkozik és szorosan összefonódik a Könyvtártudományi és Módszertani Központtól a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárig. Életművük, pályájuk, tevékenységük, érdekeik révén mindmáig szakmánk közelmúltbeli történetének meghatározó, fontos szereplőiként tartjuk őket számon.

A Könyvtári Figyelő Varga Katalin írásával köszönti az ünnepelteteket, amely a könyvtáros szakma alapvetését, a Könyvtárosok kézikönyvét és annak máig tartó érvényességét méltatja. Mindketten közreműködtek benne: Papp István a kézikönyv egyik szerkesztőjeként, Katsányi Sándor pedig az egyik fejezet társszerzőjeként, és mindketten aktívan támogatták lapunkat, a Könyvtári Figyelőt is: cikkek és referátumok szerzőiként, valamint főszerkesztőként.

Isten éltesse sokáig Katsányi Sándort és Papp Istvánt!
Tisztelettel és szeretettel kívánjuk nekik a legjobbakat.

A Könyvtári Figyelő szerkesztői

A Könyvtárosok kézikönyve első húsz éve – a szerző és a használó szemszögéből

Varga Katalin

A *Könyvtárosok kézikönyve* 5 kötete immár majdnem húsz esztendeje szolgálja a magyar könyvtáros szakmát. Emlékszem, mennyi kétely, vita és elismerés kísérte az ötletet, majd a megvalósítást is. Gigantikus vállalkozás volt ez akkoriban a szakmánknak, és ennyi idő távlatából megéri elgondolkozni azon, hogy valóban megvalósultak-e a szerkesztők (*Horváth Tibor* és *Papp István*) szándékai.

A fenti kérdésre, azt gondolom, vakon is igennel válaszol mindenki, talán még azok is, akik már újabb generációkat képviselve, esetleg hiányolják a mai értelemben vett modernitást az ötkötetes alapműből. Az időállóság legnagyobb bizonyítéka azonban az, hogy a kézikönyv nem jutott az avult szakirodalom sorsára, mind a mai napig használják, mind a mai napig ebből oktat a hazai könyvtárosképzés.

A kézikönyv alapkoncepciója volt, hogy a szakma legfontosabb pilléreit követve, egységes szempontok szerint írt tanulmányokból épüljön fel. Az volt az elv, hogy törekedjünk szerzőként a maradandót, az állandót rögzíteni, és a gyorsan átalakuló dolgokkal bánjunk csínjában. Hiszen azt mindenki tudta, hogy egy valamirevaló szakma gyorsan és sokat fejlődik, így egy kézikönyv szintjén követni a változásokat, legyenek azok jogszabályi, technikai, módszertani vagy szerkezetbeli módosulások, lehetetlen. Talán ezért is tűnt olyan nehéznek ez a vállalkozás. A kézikönyvnek azóta sem született újabb kiadása – magunk között szólva nem is értem, hogy miért. Jó lenne felújítani, felfrissíteni egy kicsit, de nem változtatni azokon az alapokon, amelyek húsz év óta időállóan bizonyulnak.

Viszonylag fiatal könyvtárosként elképzelhetetlenül nagy megtiszteltetés volt számomra, amikor a kézikönyv szerkesztői felkértek két fejezet megírására (*A felsőoktatási könyvtár; A szakkönyvtár*). Mai fejjel is úgy gondolom, a halhatatlansághoz vezető úton léptem előre néhányat ezzel, hiszen a kézikönyv fejezeit rendre hivatkozzák, ezzel is mérhető, hogy a tartalom mennyire avul vagy nem. Egy-egy fejezet elkészítése nagy munka volt. Sok kutatás, a szakirodalom átolvasása, nehéz döntések, hogy beleférjen a megadott terjedelmi korlátokba, mégis benne legyen minden, amit a szerző igazán fontosnak tart. Akkoriban még kevesebbet foglalkoztam oktatással, így nem segítettek azok a tapasztalatok, amiket az ember e munka során megszerez.

A szerkesztők szigorúak, de nagyon kedvesek, javaslataik támogató, építő jellegűek voltak – emlékeim szerint. Sokat lehetett tanulni abból, mit tartottak jónak vagy rossznak. Amikor végül is elkészültek a tanulmányok – a szoros határidők nyomása alatt –, az a jó érzés tölthette el az embert, hogy nagy munkával létrehozott valamit, ami maradandó. Örökké hálás leszek a szerkesztőknek ezért a tanulási és alkotói folyamatért és az eredményért is.

A dolgok egyik oldala belülről, szerzőként nézni a művet. Aki átélte az alkotói folyamatot, az egész munkára más szemmel tekint, talán sokkal értékeesebbnek tartja. A másik oldal az életre kelt munka sorsának megfigyelése. Egyetemi oktatóként, kötelező tankönyvként használva a kézikönyvet, erre jó lehetőségem van.

A kézikönyv maradandóságának egyik alapja a szemléletmódja. Például az a nagyon fontos alapvetés, hogy a könyvtári munka nem a gyakorlatból levezetett elmélet, hanem egy jól lefektetett elméleti ala-

pozásra épülő gyakorlat, amely, ha változik, fejlődik is, az alap megmarad. Ilyen alap például az, hogy a könyvtáros szakma feladata nem csupán dokumentumok (írott vagy akár elektronikus információhordozók) kezelése és szolgáltatása, hanem *a tudással, az ismeretekkel való gazdálkodás annak teljes összetettségében*. Bármennyire változik is körülöttünk a világ, technológiák, módszerek, platformok, mesterséges intelligencia stb., az alap most is ugyanez. A könyvtáros szakma a tudással való gazdálkodás szakértője, ezzel a szemlélettel kell, hogy az ismeretek és az ismereteket hordozó objektumok, illetve megjelenési formák kezelésének módszertanát kidolgozza. Azok a szakemberek, akik a kézikönyvnek ezeket az alapvetéseit elsajátítva nőttek fel, lesznek képesek a folyton megújuló technikai változások közepette is továbbvinni ezt a szakmát.

Nagyon sokszor szembesülök mostanában azzal, hogy a korosztályom szemlélete elavult, nem elég korszerű, újfajta módon kell a szakmáról gondolkodni. Sokszor van olyan érzésem, hogy akik ezt mondják, nem ismerik igazán a kézikönyvet, vagy nem gondolkodtak el annak egyes tézisei felett. Ha ezt megtették volna, akkor értenék, hogy ez a szakma évszázadok óta ugyanazt a küldetést tölti be, és azért maradt fenn, mert a feladat változatlan, gazdálkodni kell az egyre nagyobb mennyiségű és összetettebb formájú ismerethalmazzal. A mesterséges intelligencia is csak azzal a tudással tud dolgozni, amit az emberi intelligencia a rendelkezésére bocsát.

Érdemes talán számba venni, melyek azok a tételek a kézikönyvben, amelyekre akár egy teljesen új könyvtártudomány is felépíthető, de amelyek nélkül biztosan nem marad életben ez a szakma.

1. ***A könyvtár az ismeretekkel, a tudással való gazdálkodás alapintézménye.*** A tudás a könyvtárak számára leginkább szöveggént – de nem feltétlenül nyelvi szöveggént – jelenik meg. A gazdálkodás fogalomkörébe kell beleérténünk a számbavételt, a megőrzést – a kulturális örökség megőrzését, így a digitalizálást is –, a tudás reprezentációját, az információszolgáltatást és a könyvtár egyéb kulturális és szociális feladatait is. Napjaink gondolatrendszere szerint ide kell tartoznia a közösségépítésnek is, vagyis a tudásmegosztás társadalmi vonatkozásainak.
2. ***A könyvtártudomány alapja a rendszer.*** Rendszere van a tudásnak, jobban mondván a tudást létrehozó tudományoknak, a tudásgazdálkodással foglalkozó intézményeknek (könyvtári rendszer)

és a munkafolyamatoknak, eljárásoknak is. De rendszere van a tartalmakat leíró fogalmaknak, sőt a bibliográfiai adatoknak is. A rendszertani látásmód és a rendszerezési elvek ismerete adja meg a könyvtárosnak a szakmája műveléséhez szükséges alaptudást. Csak akkor lesz valaki igazán hatékony és jó könyvtáros, ha átlátja az egészet, magát a rendszert, és ezen belül tudja használni, illetve fejleszteni az egyes elemeket. De csakis úgy érdemes és szabad innoválni, hogy a rendszer továbbra is működőképés maradjon.

3. ***A könyvtári munka középpontjában nem a dokumentum, hanem az információ áll.*** Ez a paradigma lehetővé teszi, hogy az információk folyton változó világában is megmaradjon a könyvtár létjogosultsága. Az információ elemekre bontása, megkülönböztetése, leírása és kereshetővé tétele egzakt szakmai módszertant igényel.

A kézikönyv sok tekintetben még húsz év után is újszerűnek és úttörőnek tekinthető. Bizonyos tételei, állításai nem tudtak meghonosodni a szakmai mindennapokban, és vannak olyan tételei, amelyeket pedig következetesen figyelmen kívül hagy a szakma. Ez természetesen nem jó, hiszen ha következetesen ragaszkodnánk egy elméleti keretrendszerhez, akkor talán más minőséget tudnának felmutatni az intézmények, maga a könyvtári rendszer, és máshol tarthatnánk.

Egyik ilyen, sok vitát generáló kérdés például a feldolgozás témaköre. A kézikönyv bevezeti a *metron* és a *logon* fogalmát, annak érdekében, hogy az információ kvantálható, azaz a mindenkori valós igényeknek megfelelően feldarabolható, leírható és reprezentálható legyen. Sajnos ez az irányzat, úgy tűnik, nem tudott gyökeret verni a szakmában. Nem használja senki, és a szemlélete sem jelenik meg a feldolgozás mai gyakorlatában. A növekvő információmennyiség közepette ahelyett, hogy egzaktabb és biztonságosabb, a minőséget szolgáló módszereket alkalmaznánk a feltárásban, egyre egyszerűsödő, pragmatikus célokat szolgáló eljárások honosodnak meg. A kézikönyvben olvasható nagyon egyértelmű és markáns elvek nem kerültek be a gyakorlatba. Ezért oktatóként például nagyon nehéz helyzet megmagyarázni, hogy az elmélet, amit oktatunk és képviselünk, miért nem valósul meg a gyakorlatban. Én azok közé az oktatók közé tartozom, akik ennek ellenére következetesen képviselik a kézikönyv szemléletét, és mellette próbálom megmagyarázni, ha szükséges, kritikus szemlélettel a valóságot.

Amióta csak szervezett könyvtárosképzés folyik az országban, a feltárás és az információkeresés alapelveire mindig nagy hangsúlyt fektettek az oktatók. Ahogy azonban haladunk előre az időben, mintha egyre kevesebb hangsúly kerülne ezekre a témákra. Egyre csökkennek a feldolgozásról szóló kurzusok óraszámjai, egyre kevesebb a gyakorlat lehetősége. Az integrált könyvtári rendszerek megjelenése némiképp átfőrt a könyvtárak feldolgozó munkáját. Szinte teljesen eltűntek a hierarchikus osztályozási rendszerek, mint az Egyetemes Tizedes Osztályozás (ETO), mert rendszerük és gondolkodásmódjuk nem tudott igazodni a számítógépes feldolgozáshoz. Ezzel talán nem is lenne olyan nagy probléma, amennyiben gondoskodott volna a szakma arról, hogy valamilyen más osztályozási rendszerrel oldja meg az információ rendszerezésének feladatát. Ma már egyre nehezebb egy könyvtár állományának tematikai áttekintése, az arányok meghatározása, főleg, ha ezt az online katalógus segítségével szeretnénk megtenni. Még a tudományos könyvtárak sem mindig képesek ennek a feladatnak maradéktalanul eleget tenni. Pedig a kézikönyv világosan lefekteti az alapokat, oda lenne érdemes visszatérni.

A Covid19-időszakban gyakorlatilag két félévet távolléti oktatásban kellett megoldani a felsőoktatásban. Zárva voltak a könyvtárak, a hallgatók sem gyakorlatra nem tudtak odamenni, sem a feladataik megoldásához nem tudták használni a könyvtárak infrastruktúráját. A gyűjteményszervezés oktatása során azt a feladatot adtam a hallgatóimnak, hogy végezzenek állományelemzést egy általuk választott könyvtárban, az online katalógus segítségével. Elméletileg a mai szakmai színvonal mellett ezt könnyen meg kellene tudni oldani, hiszen a könyvtári katalógusok nagyon sok információt tartalmaznak, ami az állományelemzéshez szükséges. Mégsem így van, mert valami mindig hiányzik. Van, hogy nem kapunk információt a teljes állomány nagyságáról, tehát nincs mihez viszonyítani. Dokumentumtípusok és nyelvek szerint még nagyjából lehet tájékozódni a legtöbb katalógusban, de tematikai megoszlás szerint már nagyon nehéz. Nem lehet például megtudni, hogy egy közkönyvtár állományában mennyi a szépirodalom és mennyi a szakirodalom, vagy hogy mennyi az egyes tudományterületekhez tartozó művek száma. Ahol van még ETO, ott esetleg lehet ilyen típusú összevetéseket végezni, de az sem mindig megbízható. Pedig szakmánk hangsúlyos alapelve, hogy a feltárás egyik feladata az állomány reprezentálása, annak lehetővé tétele, hogy megállapítsuk, mi van az adott gyűjte-

ményben, és milyen arányban. Nem szabadna, hogy a technika miatt elveszítsünk fontos tudásokat, hiszen a technikának kell hozzánk igazodnia, nem fordítva. A kézikönyv feltárással foglalkozó második kötete nagyon hangsúlyosan tárgyalja a tartalmi feltárást, ezen belül is a tárgyszavazást. Mára már általánossá vált, hogy a könyvtárak tárgyszavaznak, de sajnos a tárgyszavazási gyakorlatban sem köszönnek vissza a kézikönyv alapelvei. Ha a könyvtárak mindegyike törekedne a megfelelő tárgyszavazásra, nem fordulhatna elő, hogy mind a mai napig az olvasók tömegei – köztük tudományos kutatók is – a Magyar folyóiratok tartalomjegyzékeinek kereshető adatbázisában (MATARKA) keresnek egy-egy témához cikkeket. A kézikönyv megjelenése óta eltelt húsz év alatt vajon miért nem tudott kiépülni Magyarországon egy olyan szakirodalmi adatbázisrendszer, amelyben célzottan, a szükséges mélységben kereshető és megtalálható a legfontosabb tudományterületek szakirodalmi? Ha még mindig megfelel az olvasóknak, hogy a cím szavai szerint keressenek, akkor tényleg nem kellene a könyvtárak, és még kevésbé az ott dolgozó feldolgozók. Csak néhány dolog, amire a kézikönyv szellemiségének megfelelően szükség lenne: kontrollált tárgyszórendszerek létrehozása vagy a meglévők következetes használata; az alkalmazott kontrollált szótárak elérhetővé tétele az online katalógust távolról használók számára; a tárgyszavak indextételként való alkalmazása annak érdekében, hogy a dokumentum valódi információtartalmát reprezentáljuk; következetesség, kontroll, minőségbiztosítás a feltárással. Természetesen az információkereséssel kapcsolatban is tartalmaz fontos irányelveket a kézikönyv. Ezek megvalósításához a keresőrendszerek fejlesztése szükséges, például az egyre gyarapodó digitális szövegmenyiséghez szükséges lenne egyre modernebb szabad szöveges keresési módokat biztosítani (pl. közelségi operátorok), és ha vannak ilyenek, ezeket használni is. Sajnos nagyon ritkán találkozom olyan kollégákkal, akik tudják használni a közelségi operátorokat vagy például a CCL-keresést.

Szintén fontos alapelve a kézikönyvnek a rendszerben való gondolkodás. A harmadik kötet teljes egészében a könyvtári rendszerrel foglalkozik, ideértve a könyvtárak, könyvtártípusok összehangolt működésével létrejövő rendszert és az egy könyvtáron belül

a munkafolyamatok szervezése révén megvalósuló rendszert is. Ez szintén olyan alap, amelyre nyugodtan építközhetünk, nincsenek benne elavult elemek. A könyvtárak történeti fejlődéséből előrevetül a jövő, a múltból tanulva könnyebb megújulni. A mai gondolkodásunkban a rendszer központi eleme a technika, az internet, a felhő. Erről természetesen nincs még szó a kézikönyvben, de felhőalapú technológiára építeni a közös katalogizálást vagy az összehangolt információszolgáltatást ugyanaz a feladat, csak a technológia más.

Ezen a területen is sokszor van az az érzése az embernek, hogy a döntési pozícióban lévők a kézikönyvben lefektetett alapelvek gyakorlatba történő átültetésével még adósságban vannak, különben könnyebben és egyszerűbben mennének például a digitalizálási projektek, az összehangolt gyűjteményszervezés vagy a közös katalogizálás. Igaz, jó példa is akad: a most alakuló *Nemzeti Névtér* a teljes közgyűjteményi rendszer munkáját megkönnyítő, a legmodernebb technológiát hasznosító, összefogáson alapuló vállalkozás.

Nem tisztem és feladatomban, és a jelen tanulmány keretei sem teszik lehetővé, hogy a kézikönyv hatását a jelenlegi könyvtárügyre teljeskörűen feltárjam, nem is vállalkoznék ilyesmire. Ez a tanulmány egy többé-kevésbé személyes tisztelgés a *Könyvtárosok kézikönyve* szerzői és szerkesztői, de jelen esetben legfőképpen az ünnepelt Papp István előtt. Az eszembe jutó gondolataimat írtam le azzal a céllal, hogy ismét felhívjam a figyelmet a kézikönyv értékeire és aktualitására, és jelezzem, hogy ma is ugyanolyan sokat tanulhatunk belőle – ha nem többet –, mint húsz évvel ezelőtt. A köszöntőt írva újra kezembe vettem a köteteket, és magam is rájöttem, hogy sokkal többet kell olvasgatnom a kézikönyvet, mert rendkívül gondolatébresztő. Ajánlom mindenkinek, hogy tanulmányozza, idézzon belőle, és terjessze a szemléletmódot, Papp István és Horváth Tibor egyedülálló szemléletmódját. Köszönjük nekik.

Felhasznált irodalom

Könyvtárosok kézikönyve. 1–5. köt. Szerk. HORVÁTH Tibor – PAPP István. Budapest: Osiris, 1999–2003. (Osiris kézikönyvek) ISSN 1416-6321